

■ Diskursiv diskriminering: en typologi

KRISTINA BORÉUS¹

ABSTRACT

Discursive Discrimination: A Typology. This article presents a typology of discursive discrimination, discrimination carried out through the use of language. It is argued that there is a need for a typology that focuses more clearly on an understanding of what discrimination *is* than what is the case in existing research and that such a typology should fulfil certain criteria in order to be useful for empirical research. The typology proposed consists of four main concepts: exclusion from discourse, negative other-presentation, objectification, and proposals pointing towards unfavourable non-linguistic treatment. The related concept of othering – the creation of a psychological distance to people understood to belong to groups others than “us” – is also presented. The manner in which the different forms of discursive discrimination and othering can be operationalised is demonstrated with the help of examples from empirical studies of discourses of people categorised as mentally deficient, as deaf, and as immigrants in Swedish public debate during the last 75 years. The importance of categorisation of people is also discussed.

Från samhällets synpunkt sett, måste det framstå som ett betydelsefullt önskemål att kunna förebygga födelsen av sådana individer, vilka genom arvsanlag äro predestinerade att ... förete dylika psykiska rubbningar och vilka därjämte kunna föra det ogynnsamma arvsanlaget vidare till sina efterkommande. (...) Ju färre de kulturbärande samhällselementen bliva, dess tyngre bliva också deras och hela samhällets bördor för underhållet och vården av de sjuka. (...)

I diskussionen om dessa frågor användas ofta uttryck såsom “bättre och sämre rustade” eller “högvärdiga och mindervärdiga” individer. (...) Uttrycken hänföra sig å ena sidan till individer, som ur ärftlighetssynpunkt äro väl rustade och som samhället väl behöver, de må sedan tillhöra vilken samhällsklass som helst, å andra sidan till individer, vilka ur samma synpunkt äro att betrakta som sjuka och i biologiskt avseende mindervärdiga och beträffande vilka det ligger i samhällets intresse, att de uppträda i så litet antal som möjligt.

Det nämnda samhällsintresset motiverar ett aktivt ingripande.²

Att diskriminera med ord

Ovanstående citat är hämtat ur en Svensk Offentlig Utredning från 1929, *Betänkande med förslag till steriliseringslag*. Det framstår idag som extremt i sin fientlighet mot ”min-

---

1 Docent Kristina Boréus är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm. E-post: kristina.boreus@statsvet.su.se

2 SOU 1929: 14, s. 7.

dervärdiga” individer som i samhällets intresse bör ”uppträda i så litet antal som möjligt”. De personer diskussionen gällde var framför allt människor som då gick under benämningen ”sinnesslöa”, varav många idag skulle ha sagts ha någon form av förståndshandikapp. Diskussionen rörde den lag – instiftad 1934 – som tillät sterilisering av vissa personer utan deras eget samtycke.

Citatet ger exempel på flera olika former av vad jag kallar **diskursiv diskriminering**, diskriminering med språkliga medel. I denna artikel presenteras en typologi över diskursiv diskriminering, bestående av fyra grundtyper, samt det närliggande fenomenet distansering. Jag hävdar att en begreppsapparat för den diskursiva diskrimineringens olika former, liksom för distansering, är nödvändig för att på ett fruktbart sätt kunna studera samhälleliga processer där diskriminering tar sig språkliga uttryck. Betydelsen av kategorisering av människor för diskursiv diskriminering diskuteras också.

Behovet av en tydligare begreppsapparat

Diskursiv diskriminering, speciellt rasism, har tilldragit sig ett ökande intresse och studeras bl.a. inom kritisk diskursanalys (*CDA*, *Critical Discourse Analysis*), en mildt konstruktionistisk form av diskursanalys med rötter i lingvistik och påverkad av bl.a. Frankfurt-skolan och Foucault.³ I *CDA* betraktas användandet av språket som en praktik, invävd i annan social praktik. Diskurser är sätt att tala och skriva om olika fenomen i bestämda sammanhang; ett exempel på en diskurs skulle vara det som det inledande citatet är en manifestation av: hur politiker såväl som medicinska experter talade om den grupp människor som kategoriserades som ”sinnesslöa” under svenskt 1920- och -30-tal. Ett flertal studier, mer eller mindre inspirerade av *CDA*, har under senare år behandlat de språkliga uttryck som diskriminering av grupper av människor har tagit sig i olika sammanhang. Exempel är Blommaert & Verschueren 1998; Reisigl & Wodak 2001; van Dijk 1993. Diskursiv diskriminering har i Sverige undersökts av t.ex. Banakar 1993; Boréus 2001; Brune 2004 och Åhlund 1995.

Det finns dock en viktig lucka i den kritiska diskursanalysens förståelse av diskriminering i diskurs: det saknas en precis begreppsapparat för vad diskursiv diskriminering är, vilket följaktligen skapar problem då man ska känna igen sådan diskriminering. Detta medför i sin tur att det blir svårare att göra systematiska kopplingar till övrig (dvs. icke-språklig) social praktik där diskriminering förekommer. I litteraturen presenteras visserligen många kategorier som kan användas i studiet av diskursiv diskriminering. Martin Reisigl och Ruth Wodak använder exempelvis analyskategorier som *referential* och *predicational strategies*, *argumentation strategies* och *framing* (Reisigl & Wodak 2001: 44-47). Men även om dessa kategorier kan vara utmärkta redskap i studiet av diskursiv diskriminering är de generella lingvistiska kategorier som syftar på sådant vi gör med språket, inte bara när vi diskriminerar.

Det existerar även begrepp som relaterar till exakt det vi gör när vi diskriminerar med språkets hjälp, inte minst Teun van Dijks parbegrepp *negative other-presentation* och

3 Den viktigaste tidskriften för dem som sysslar med *CDA* är *Discourse & Society*. Centrala namn är t.ex. Norman Fairclough och Ruth Wodak.

positive self-presentation (van Dijk 1993 m.fl. verk). Jag tar begreppet *negative other-presentation* som utgångspunkt för en del av den typologi som presenteras nedan, men menar att analysen tjänar på att använda en mer differentierad begreppsapparat. Det är över huvud taget inte så vanligt att man uppmärksammar och diskuterar den begreppsapparat som avser relatera till vad det är man ska studera i analyser av diskursiv diskriminering. Ett undantag är Flowerdew et. al. (2002: 328-330) som räknar upp olika begrepp ur litteraturen som avser täcka detta behov. Ett exempel på ett sådant begrepp är *delegitimation*, med vilket vissa författare avser "*discrediting and disempowering the minority group*". I artikeln förordas en taxonomi sammansatt av olika begrepp ur litteraturen. Jag finner dock denna taxonomi otillräcklig på vissa punkter. Dels saknas begrepp för vad jag uppfattar som centralt i diskriminering, speciellt olika former av exkludering. Dels tydliggör inte denna begreppsapparat kopplingen mellan diskursiv och andra typer av diskriminering. Huvudproblemet tycks vara att författarna sökt smälta samman praktiskt taget alla i litteraturen förekommande begrepp av detta slag istället för att utgå från en förståelse av vad som är centralt i diskriminering med språkliga medel.

Den typologi som presenteras här är ett försök att fylla den påtalade luckan. Den begreppsapparat som används i studiet av diskursiv diskriminering bör, som jag ser det, leva upp till tre kriterier. För det första ska det stå klart hur den diskursiva diskrimineringen är kopplad till annan diskriminering, d.v.s. sådan som inte sker enbart med språkets hjälp. Detta gör det möjligt att ställa frågor om hur diskriminering med språkliga medel är relaterad till annan diskriminering. Avsikten är att den här presenterade typologin ska kunna fungera så. Flera av den diskursiva diskrimineringens former har, som kommer att framgå, en direkt koppling till icke-språkliga former. För det andra bör begreppsapparaten vara tillräckligt generell för att kunna användas i studiet av diskriminering av olika grupper, inte enbart exempelvis i studier av etnisk diskriminering. Jag hävdar att den begreppsapparat som presenteras nedan *åtminstone* täcker diskriminering av minoritetsgrupper. För att argumentera för detta ger jag exempel från diskriminering av flera olika grupper vid skilda tidpunkter och i skilda sammanhang. För det tredje måste alla begrepp kunna operationaliseras i text och diskurs. Denna artikel ger många exempel på sådan operationalisering.

Typologin som presenteras är baserad dels på den teoretiska litteraturen om diskursiv diskriminering och närliggande fenomen, dels på ett antal empiriska studier av diskrimineringsprocesser i Sverige de senaste 75 åren. Jag har studerat den språkliga behandling de "sinnesslöa" på 1920- och 30-talet bestods i den officiella politiska sfären av såväl politiker som medicinsk expertis; hur personer som kallades döva, "dövstumma" och hörselskadade omtalades på tidigt 1930-tal, tidigt 1970-tal samt vid mitten av 1990-talet av politiker och experter på dövhet i svensk offentlighet; samt hur personer som benämns "invandrare" omtalades i svenska valrörelser i slutet av 1900- och början av 2000-talet. De texter som analyserat har varit bl.a. riksdagstryck, valmanifest och uppslagsverk som *Nordisk Familjebok* och *Nationalencyklopedin*. Jag har en speciell avsikt med att välja exempel från diskurser som skiljer sig åt både ifråga om vilka grupper de fokuserar, när de var rådande och vilken typ av samhällselit som producerade de aktuella texterna, nämligen att visa på att typologin faktiskt är användbar i vitt skilda sammanhang.

- Innan typologin presenteras ska jag relatera diskursiv diskriminering till diskriminering mer allmänt.

Diskriminering som språklig och annan social praktik

Med **diskriminering** avses här *orättfärdig negativ särbehandling av människor, kopplad till deras (tillskrivna) grupptillhörighet*. "Negativ särbehandling" syftar på behandling som är på något sätt sämre än den behandling som personer som räknas till den diskriminerande partens egen grupp, utsätts för. Att den negativa särbehandlingen är kopplad till grupptillhörighet betyder bl.a. att begreppet inte täcker mobbning, d.v.s. förföljelse av någon som inte kan knytas till denna persons (föreställda) grupptillhörighet. Med "(tillskriven) grupptillhörighet" avses att den negativa särbehandlingen kan drabba människor utan att de själva känner någon samhörighet med andra som av den diskriminerande parten räknas till samma grupp: man kan t.ex. utsättas för antisemitism oavsett om man betraktar sig själv som jude eller inte.

Kriteriet att den negativa särbehandlingen ska vara "orättfärdig" för att kallas diskriminering finns med eftersom vi inte är benägna att uppfatta all negativ särbehandling kopplad till grupptillhörighet som orättvis. Kanske är det inte bara acceptabelt utan till och med en plikt att behandla nynazister negativt, just p.g.a. deras grupptillhörighet. Det finns inget exakt kriterium för när negativ särbehandling är orättfärdig, däremot vissa hållpunkter för en argumentation i frågan. En central intuition i sammanhanget är att alla ska behandlas lika väl och med samma respekt om det inte finns klara skäl för olika behandling. Det stöter våra djupaste moraliska intuitioner om vissa behandlas sämre utan att det finns speciella skäl för det. Bevisbördan ligger på den som förordar negativ särbehandling.

Diskriminering kan vara en medveten handling men också utgöras av sociala praktiker, d.v.s. handlingsmönster hos samverkande människor, där en grupp systematiskt utsätts för negativ särbehandling utan att individer behöver uppfatta att de behandlar andra sämre. Diskursiv diskriminering är normalt *en* aspekt av diskriminering som en vidare social praktik. Det inledande citatet är i sig ett utslag av en språklig negativt särbehandlande praktik som bl.a. uttrycks i de nedvärderande formuleringarna om de "mindervärdiga". Den diskursiva diskrimineringen var bara en aspekt av ett handlingsmönster där en grupp människor också utsattes för behandling som tvångsterilisering och inspärning.

Samtidigt som distansering och diskursiv diskriminering ska förstås som sociala praktiker, kan de ofta kännas igen i agerandet hos enskilda aktörer. I detta sammanhang kan talhandlingsteorin öka förståelsen. Enligt denna tar man fasta på att den som yttrar eller skriver något handlar; enligt lingvisten J. S. Austins kända bok gäller analysen *How To Do Things With Words* (1975). Genom olika slags talhandlingar kan man t.ex. fråga, beordra, beskriva, skämta eller smickra.

Utifrån det empiriska materialet har jag funnit att det är vissa sorters talhandlingar, vissa saker vi gör med ord, som återkommer vid diskursiv diskriminering. Det handlar bl.a. om att *benämna* eller *referera till*, eller att *avstå från att referera till* olika fenomen, speciellt människor. Vidare handlar det om att *beskriva* människor, tillskriva dem

egenskaper. Det handlar även om att *argumentera*, ge skäl för önskvärdheten av vissa handlingsalternativ.

Men inte all distansering eller diskursiv diskriminering kan fångas upp med hjälp av studier av enskilda talhandlingar, om talhandlingar förstås som andra handlingar, nämligen aktiviteter som mer eller mindre medvetet utförs av individer. För att komma åt viktiga aspekter av distansering och diskursiv diskriminering måste man också undersöka *mönster i diskurser*. Med ”diskurs” avser jag språkliga praktiker som rör något specifikt fenomen i ett visst sammanhang, medvetna och omedvetna regler för hur man talar och skriver om något ämne. Diskurser manifesterar sig i texter.⁴ En typ av diskursiv diskriminering uppstår t.ex. när vissa grupper i det offentliga samtalet bara omnämns när det är fråga om problem, vilket ger upphov till negativa associationer till människor från denna grupp. Detta är ett slags strukturell diskriminering som är resultatet av många olika personers talhandlingar. Men det är inte meningsfullt att hävda att det är de enskilda talhandlingarna som är diskriminerande.

Diskrimineringens språkliga former är komplexa. Distansering och de fyra grundformerna av diskursiv diskriminering kan ta sig en mängd olika uttryck. Därför bör typologin betraktas som öppen i bemärkelsen att det säkerligen går att finna fler typer av språkliga uttryck för t.ex. den form jag kallar nedvärdering än den jag funnit i existerande forskning och egen empiri. Bland de varianter jag funnit presenterar jag nedan ett antal med exempel, med intentionen att snarare beskriva dem någorlunda fullödigt än att göra en mer fullständig uppräkningslista. De olika formerna av diskursiv diskriminering kan t.ex. också med intressant resultat studeras i det underförstådda i texter och diskurser men detta behandlas inte här.

En förutsättning för diskursiv diskriminering är att människor tänks på och talas om som tillhöriga olika, bestämda sorter, att de kategoriseras.

Kategorisering och diskursiv diskriminering

Kategorisering är en språklig och kognitiv aktivitet som vi ständigt ägnar oss åt. Utan kategorisering skulle vi inte kunna göra reda för omvärldens intryck. Resultat från den kognitivt lingvistiska forskningen⁵ talar starkt för att den mänskliga hjärnan använder vissa principer för kategorisering som inte är kulturspecifika (Rosch 1978; Lakoff 1987). *Vilka* kategorier som används i olika samhällen är däremot i hög grad socialt konstruerat. Inte minst gäller det kategorier av människor. Enklast ser man detta genom exempel som kategorin häxa: i 1300-talets Europa var det inte säkert att man överlevde en inplacering i denna kategori, idag har den ingen eller föga social betydelse. I vårt samhälle erkänner vi inte existensen av de egenskaper som låg till grund för denna kategori, t.ex. att stå i förbund med djävulen. De egenskaper som gjorde vissa kvinnor till häxor är sådana som med John Searles (1996) ord skulle kallas *observer relative*, d.v.s. de ligger i betraktarens öga, vilket inte gör dem mindre viktiga eller sanna för de människor i en kultur som använder sådana sorteringskriterier.

4 Denna diskursdefinition ansluter sig till en typ som är vanlig bland lingvister som arbetar med diskursanalys. Se exempelvis Reisigl & Wodak 2000: 36.

5 Kognitiv lingvistik är en gren av språkvetenskapen som studerar sambanden mellan språk och tänkande.

Men också sådana egenskaper som Searle benämner *intrinsic*, d.v.s. som finns hos objekt oavsett om det finns en betraktare, behandlas olika av olika kulturer; i bemärkelsen att vissa sådana egenskaper får ligga till grund för kategorisering men inte andra. Att människors hudfärg skiljer sig är intersubjektivt observerbart men detta faktum kan, men måste inte, ligga till grund för indelning i olika kategorier, liksom det faktum att människor är födda olika tider på dygnet kan, men inte måste, ligga till grund för kategoriindelning.⁶

Inte enbart vilka egenskaper som läggs till grund för kategorisering, utan även hur kategorigränser dras, är i hög grad socialt konstruerat. Detta inser man genast när man funderar över indelningen i "svarta" och "vita" människor. Förutom att färgtermerna i sig inte är korrekta – de flesta som kallas "svarta" har snarare brun hud och de som kallas "vita" har snarare skär hud – är det lättare att kvalificera sig som "svart" än som "vit". Ett barn till en brun och en skär brukar kallas "svart" och gränsen dras inte vid mittpunkten på en färgskala från mörkt till ljust. Detta faktum berättar naturligtvis mer om kulturella föreställningar än om de färger ett mänskligt öga kan urskilja.

Kategorisering är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för diskursiv diskriminering; det är omöjligt att negativt särbehandla en grupp med språkliga medel utan att på något sätt urskilja denna grupp språkligt, men inte all kategorisering är förknippad med diskriminering. I en studie av diskursiv diskriminering lönar det sig dock nästan alltid att studera den kategoriindelning som görs för att förstå de språkliga handlingar som utgör diskrimineringen.

Inte bara diskursiv diskriminering utan även det jag kallar distansering förutsätter kategorisering. Distansering är inte en form av diskursiv diskriminering men ett relaterat fenomen. För att studera diskursiv diskriminering empiriskt behövs också ett begrepp som relaterar till den psykologiska distans som mycket ofta, kanske alltid, skapas i diskriminerande processer. Det begrepp jag använder för detta är distansering. Nedan utreder jag begreppet och visar hur det kan operationaliseras i analyser av olika slags texter.

Distansering

All diskursiv diskriminering förutsätter alltså att kategorier används för att gruppera människor. Vidare förutsätts att "vi" och "de" placeras i skilda kategorier. Vilka grupper vi själva räknar oss till varierar med sammanhanget. Indelningen i "oss" och "de andra" kan vara flyktig och oskyldig, som när jag skiljer mellan den lilla grupp jag ingår i tillsammans med andra relativt okända människor i en tågupé och de andra på tåget. Men andra indelningar i "vi" och "de andra" är mer beständiga och socialt viktiga. Mellan olika grupper pågår ständigt processer av det jag kallar **distansering**, när

6 När min då femårige son ombads berätta vem ett bestämt barn i en grupp på hans förskola var, svarade han: "S. är en flicka, hon har flåtor, hon brukar ha en röd tröja, hon har buckligt (= vågigt) hår, hon är mörk i ansiktet och på armarna". En vuxen hade säkerligen nämnt kön och hudfärg först och antagligen nöjt sig med det eftersom det i det här fallet hade varit tillräckligt för att identifiera det bestämda barnet. Men för barn som ännu inte skolats in i vårt samhälles viktiga sorteringsprinciper kan tröjefärg ännu framstå som lika väsentlig som hudfärg.

människor, som ser sig som tillhöriga samma grupp, bygger upp en psykologisk distans till dem de uppfattar som "andra".

Distansering är relativ. Det första steget skulle kunna sägas vara att över huvud taget urskilja "de andra", de som är icke-vi. Vid en låg grad av distansering uppfattas dessa icke-vi som ganska lika oss, ganska nära. Vid starkare distansering uppfattas de som annorlunda oss på viktiga punkter. Grunden för distansering är att olikheter mellan "oss" och "dem" utpekats, konstrueras eller ges betydelse. Flera författare har sökt fånga betydelsen av detta skillnadgörande, t.ex. Blommaert & Verschueren (1998) med begreppet *abnormalisation*.

Distansering kan ta sig olika språkliga uttryck, uttryckas med olika typer av språkhandlingar. En är genom *benämning*. Ju viktigare och ju mer karaktäristiska för sina bärare de egenskaper som ligger till grund för kategoriseringen synes vara, desto djupare rotad i språk och tanke tenderar kategorin att vara. Ju djupare en kategori är rotad i språk och tänkande, desto mer står de som sorteras in i den ut som annorlunda "oss". Ett tecken på att en kategori är djupt rotad i språk och tanke är att den har en fast benämning. Mest rotad förefaller kategorin vara när den namnges med ett substantiv ("invandrare") eller ett adjektiv som används mer eller mindre som substantiv i språket ("en döv"). Varje gång dessa kategorinamn används om en grupp man inte själv anser sig tillhöra, påpekas att de som sorteras in i kategorin avviker från "oss" på bestämda sätt: genom det som gör en till en invandrare respektive en döv.

Om motsvarande sortering sker med uttryck som inte är lika fasta i språket, t.ex. "en person som invandrat till Sverige" förefaller oss inte "invandrarskapet" lika fast klistrat vid personen: vi blir lättare medvetna om att personen ifråga också kan sorteras in i en rad andra kategorier som har med helt andra egenskaper att göra.⁷

Även språkhandlingen att *beskriva* kan fungera distanserande:

Downs syndrom

(...) Graden av psykisk utvecklingsstörning är måttlig till svår. Även den kroppsliga utvecklingen är påverkad. Utseendet är särpräglat. Pannan och nacken är avplanade, ögonhålorna är mindre än normalt och ögonvinklarna är uppdragna, "ögonen är sneda". Inre ögonvråna har ett hudveck, s.k. epikantus. Tungan är stor och sticker ofta ut mellan läpparna, halsen är kort och tjock. Muskeln är slappa, lederna är mer tånjbara än normalt. Händerna är breda och korta, fårorna i händer och fötter är förändrade, s.k. fyrfingerfåra i handflatorna är vanlig. (...)

Hos en person med D. når hjärnan endast 75% av normal vikt. (...) Hjärnans uppbyggnad är också avvikande. Hjärnvindlingarnas mönster är enklare än normalt.

7 Vad gäller adjektiven som normalt används som substantiv ("döva" snarare än "döva personer") fungerar det på ungefär samma sätt. Här måste man dock vara försiktig med tolkningen av enstaka textmaterial. I svenskan underförstås ofta ord utan att detta har att göra med hur de som åsyftas betraktas. Men i generella, ospecificerade sammanhang kan substantivet bara utelämnas när adjektivet används som ett fast kategorinamn. Meningen "Jag känner en döv" är begriplig utanför en specifik kontext, men "Jag känner en lång" är det inte på samma sätt.

I detta citat från *Nationalencyklopedin* (1991) är allt avvikelse. Tungan avviker i storlek från en tänkt standardtunga. Halsen är kortare än den föreställda normalhalsen. Oavsett avsikten med denna kliniska beskrivning i ett modernt, allmänt uppslagsverk är dess verkan distanserande. ”De” med Downs syndrom framstår som på alla sätt annorlunda ”oss” utan Downs syndrom.⁸

Distanseringen är relaterad till kontexten: den förfrämligande verkan inträffar när påpekandet av skillnader tycks omotiverat i sammanhanget. Uttrycket ”invandrare” i sammanhang där in- och utvandring är temat fungerar ofta inte distanserande. När däremot en person, som inte själv räknar sig till denna grupp, berättar att hon pratade med en ”invandrare” i affären är det förmodligen ett utslag av distansering och här distanserande verkan.

En analytisk poäng med att skilja mellan distansering och diskriminering är att det möjliggör studier av under vilka omständigheter distansering faktiskt genererar *negativ* särbehandling. Bl.a. Tzvetan Todorov (1999: 185-241) understryker vikten av denna möjlighet genom att identifiera flera axlar längs vilka man kan lokalisera ett subjekts psykologiska/emotionella relation till ”den andra”. Längs en axel bedömer man ”den andra” som god eller dålig, längs en annan placerar man in ”den andra” som någon man identifierar sig själv mer eller mindre med. Att man ser ”den andra” som god implicerar inte att man också identifierar sig med henne. Att distansering ofta motiverar särbehandling förefaller klart: ju mer annorlunda ”de andra” är, desto mer annorlunda kan de också behandlas. Men att särbehandlingen måste vara negativ följer inte. Det finns också hjältekategorier som skiljer sig från ”oss” just genom sin överlägsenhet. Kanske kan det motivera positiv särbehandling.

Därmed övergår jag till den diskursiva diskrimineringens olika former.

Diskursiv diskriminering

Jag urskiljar fyra former av diskursiv diskriminering: exkludering, nedvärdering, objektivering och förslag som pekar mot icke-språklig negativ särbehandling. Alla är olika former av negativ särbehandling med språkliga medel. Tabell 1 sammanfattar typologin, som förklaras bit för bit i resten av detta avsnitt.

Exkludering

Begreppet social exkludering används på flera sätt i litteraturen och syftar på processer i vilka grupper av människor utestängs från ekonomiska resurser, utbildning, välfärdstjänster eller andra nyttigheter som en majoritet av en viss befolkning har tillgång till (Rodgers 1995). **Exkludering i diskurs** kan betraktas som en speciell form av social utestängning, en utestängning i språkliga sammanhang och med språkets hjälp. Jag urskiljar två huvudformer.

Exkludering av röster inträffar när en grupp människor utestängs från diskussioner av vikt för dem. Exkludering av röster kan bara studeras som ett mönster i en dis-

⁸ Också i andra uppslagsverk utpekas fysiska skillnader mellan personer med och utan Downs syndrom i minsta detalj. *Bra Böckers Lexikon 2000* (1996) berättar t.ex. att personer med Downs syndrom har ett ovanligt stort utrymme mellan första och andra tån.

Tabell 1. Den diskursiva diskrimineringens former.

Typ av diskursiv diskriminering	Exempel på uttryck	Typisk talhandling
Exkludering	Exkludering av röster	Ingen
	Osynliggörande	Ikke-benämning; avstående från att referera till grupper
Nedvärdering	Nedvärderande benämningar	Benämning
	Nedvärderande beskrivningar	Beskrivning, tillskrivande av egenskaper eller påståenden om betende
	Nedvärderande associationer	Ingen; framför allt aktuellt som mönster i diskurs
Objektifiering	Människor diskuteras som om de saknade känslor, behov och önsningar, <i>denial of subjectivity</i>	Argumentation, beskrivning
	Människor diskuteras på annat sätt som om de vore saker, t.ex. verktyg, <i>instrumentality</i>	Argumentation, beskrivning
Förslag som pekar mot icke-språklig negativ särbehandling	Uttalade förslag	Argumentation
	Stöd för pågående negativ särbehandling, normalisering	Ingen

kurs och enskilda talhandlingar är svåra att peka ut. Sådan utestängning är en gradfråga. Vid total exkludering av röster är dessa helt frånvarande i diskursens manifestationer, d.v.s. de texter den ger upphov till. Debatten om en steriliseringslag, i första hand riktad mot dem som kallades sinnesslöa, exemplifierar väl detta. Givetvis var stiftandet av en sådan lag och hur den skulle utformas och brukas en viktig fråga för de närmast berörda. Men de tillfrågades inte. Deras eventuella åsikter i frågan refererades inte i debatten. Detta kan inte förklaras med att alla berörda var intellektuellt inkapabla att förstå vad saken gällde. Att flera debattörer var väl medvetna om att det bland personerna ifråga fanns många som kunde läsa och skriva och väl uttrycka sina åsikter, framgår av debatten.

Vid en lägre grad av exkludering rapporteras, genom referat eller citat, de berördas åsikter. Ett exempel är en andrakammardebatt 1932 där en talare argumenterade för vikten av att "vanartiga gossar" gavs en yrkesutbildning på uppfostringsanstalten Bona. Han hävdade, att Bonas ledning ofta mottog brev från tidigare elever som han sade uttryckte tacksamhet över att de fått en yrkesutbildning på Bona, något de ansåg ha räddat dem från brottets bana. Förutsatt att talaren refererade innehållet i breven riktigt, kan man säga att dessa tidigare Bona-elevers röster faktiskt gav visst eko i denna riksdagsdebatt.⁹ I moderna medier kommer människor också till tals i intervjuer.

vid tiden indikerade detta, t.ex. rullstol eller vit käpp, respektive mörk hår- eller hudfärg.

Varför är då osynliggörande eller underrepresentation negativ särbehandling? Medieforskare har hävdat att underrepresentation av grupper i massmedierna ofta är ett tecken på att dessa grupper tillskrivs ett lågt värde eller åtminstone anses ointressanta (jfr. Tuchman 1978; von Feilitzen 1989). Det som inte visas kan vara det man vill gömma undan, det som ses som skamligt och dåligt. Det tycks också finnas ett starkt socialt och psykologiskt behov hos människor att bli bekräftade genom synlighet; att osynliggöras upplevs som starkt kränkande.

Inte all synlighet är positiv. "Invandrare" som i massmedierna associeras med olika problem är ett exempel. Problemet här är att synliggörandet är ensidigt. Gruppens vanliga och varierade erfarenheter och levnadsomständigheter är fortfarande osynliggjorda.

Grupper av människor kan alltså exkluderas genom att deras åsikter eller bilder och omnämnanden av dem utestängs. Själva benämningen kan också vara exkluderande, så som fallet är när en underkategori får låna sitt namn till en överordnad kategori av vilken den bara är en del. När *all men on Earth* inkluderar inte bara män utan även kvinnor och barn är detta vad som händer. Kvinnorna och barnen är logiskt sett inkluderade men benämns inte.¹²

Nedvärdering

Nedvärdering föreligger när "de andra" framställs som sämre än den egna gruppen. Nedvärdering har inte, som exkludering, någon direkt parallell i icke-språkliga sociala praktiker. van Dijk (1993 och andra arbeten) analyserar alltså rasistisk diskurs som bestående av *positive self-presentation* och *negative other-presentation*. *Negative other-presentation* är ett mycket vitt begrepp hos van Dijk och omfattar snarast alla de olika former jag urskiljer av diskursiv diskriminering. Men även med mitt snävare begrepp är de språkliga former som detta slags diskursiv diskriminering kan ta sig mycket varierade.

Kontexten är – liksom vid annan texttolkning – viktig för att avgöra när ett språkligt uttryck ska tolkas som nedvärderande. Ett uttryck som "flata" har hög potential att vara det när det uttalas av en heterosexuell och homofobisk person om eller till en kvinna som han eller hon anser vara homosexuell, medan samma uttryck använt mellan lesbiska kvinnor har låg potential att uppfattas så.

Några språkliga former som nedvärdering kan ta sig är genom talhandlingarna att benämna och att beskriva samt genom associativa mönster som kan uppstå på diskursnivå.

Uppenbart är att *benämningar*, det val av etikett för en grupp som görs, kan vara nedvärderande. Reisigl & Wodak (2001) analyserar *referential strategies* som potentiellt diskriminerande och exemplifierar med klart nedsättande benämningar som tyskans *Neger*. Benämningar är uppenbarligen nedvärderande när, som i detta fall, språket erbjuder andra mer neutrala eller positiva benämningar men de negativa ändå väljs.

12 Det är oklart om ordet "men" här ska förstås som flertydigt eller om uttrycket är metonymiskt, d.v.s. att en del av helheten som framstår som speciellt viktig eller signifikant får stå för helheten.

Mindre tydliga fall är när språket inte erbjuder olika benämningar som uttrycker olika värdering. Ett sådant exempel är ordet "idiot" som användes på bl.a. 1930-talet som en vedertagen benämning för en grupp människor som, i enlighet med standardiserade IQ-mätningar, ansågs ha speciellt låg intelligens. Ordet användes allmänt av psykiatriker, läkare och lekmän samt i riksdagsdebatten. Ingen annan vedertagen benämning fanns. Att ordet *idiot* skulle uppfattas som starkt nedvärderande om det användes om personer med förståndshandikapp tillåter inte att vi automatiskt kan dra samma slutsats om 1930-talet. Jag hävdar dock att det var nedvärderande även på 1930-talet. Den betydelse *Svenske Uppslagsbok* från 1932 ger ordet är

...sinnesslö el. sinnessvag person, obildbar el. mindre bildbar människa; som okvädinsord: dumbom, tjockskalle.

Ordets två betydelser var alltså så etablerade i språket att de naglats fast i uppslagsverken. Ett ord som samtidigt var ett allmänt okvädinsord användes oproblematiserat om en grupp människor. Jag drar slutsatsen att den diskursiva diskrimineringen var djupt rotad i diskursen på denna punkt.

Nedvärderingen kan också uttryckas genom hur grupper *beskrivs*. I följande resonemang skiljer jag dels mellan beskrivningar av individer och av grupper, dels mellan beskrivningar som enskilda talhandlingar och som mönster i en diskurs.

Genom enskilda talhandlingar kan individer beskrivas i nedsättande termer och dessutom tydligt sorteras in i en kategori. Den som utfört talhandlingen, t.ex. skrivit en viss text, kan ha gjort det utifrån en negativ stereotyp om personer i denna kategori. Här måste man dock studera större textmängder i avsikt att komma åt diskursiva mönster för att kunna uttala sig om ifall diskriminering föreligger. Ett exempel erbjuder svensk 30-talsfilm. Åtminstone var tionde svensk film från 1930-talet har analyserats som innehållande en negativt stereotypiserad judisk karaktär: ofta var filmens jude skurken, gärna en girig affärsman involverad i tvivelaktiga affärer och framställd som hal, skum och manipulativ (Qvist 1995: 436-443). Dessa framställningar av upp-diktade individer kan urskiljas som diskriminerande just därför att ett mönster framträder när ett flertal filmer studeras: det är då vi kan känna igen de enskilda rollfigurerna som färgade av en negativ stereotyp om judar.

I nutid spelar journalistikens reportagegenre troligen en viktig roll i upprätthållandet av negativa stereotyper. Som en journalist uttrycker det:

När jag som enskild journalist skriver om en ung invandrarkille som är på väg in i tung kriminalitet för att han känner sig utestängd av samhället så berättar jag något som är sant, men om många av mina kolleger skriver liknande artiklar och om denna typ av artiklar är den enda vi skriver om unga invandrare, så producerar vi tillsammans en lögn.¹³

Jag skulle avsluta meningen "...så producerar vi tillsammans en negativ stereotyp, vilket är en form av nedvärdering". Det som är viktigt här är just att denna artikeltyp är "den enda" eller ofta förekommande där personer insorterade i denna kategori förekommer. Man kan jämföra med nyhetsrapporteringen kring grova våldsbrott där vi

13 Polite 1998: 125.

Tabell 3. Diskriminerande nedvärderande beskrivningar.

	Som enstaka talhandlingar	Som mönster i en diskurs
Negativa påståenden om individuella gruppmedlemmar	Inte möjliga att bedöma	Diskriminerande om neutrala/positiva skildringar saknas
Negativa värdepåståenden om hela grupper	Diskriminerande	Diskriminerande
Negativa faktapåståenden om hela grupper	Diskriminerande om uppgifter redovisas ensidigt	Diskriminerande om neutrala/positiva skildringar saknas

nästan alltid får veta att brottslingen är en man. Detta skapar förmodligen en föreställning om att de som begår grova våldsbrott (nästan) alltid är män, kanske en överdriven föreställning. Men det är inte troligt att det skapar stereotypen av män som grova brottslingar eftersom män i medierna förekommer i en myriad andra sammanhang, neutrala såväl som positiva. En kombination av nedvärdering och osynliggörande, d.v.s. när gruppmedlemmar oftast eller enbart synliggörs i negativa sammanhang, är troligen något som starkt bidrar till existensen och fortlevandet av negativa stereotyper (om stereotyper om grupper av människor, se t.ex. Macrae et. al. 1996).

Nedvärdering kan också uttryckas genom enskilda talhandlingar, nämligen när beskrivningarna eller framställningarna är generaliserande och gäller *hela grupper*. Enklast är avgörandet då utsagorna om grupper är öppet värderande snarare än faktuella. Värderande nedsättande utsagor om grupper måste alltid betraktas som nedvärdering.

Förmodligen är sådana inte särskilt vanliga i modern svensk offentlighet. De flesta generaliserande negativa utsagor är troligen av faktuell karaktär, d.v.s. de förmedlar påståenden med sanningsanspråk, som när det hävdas att en viss etnisk grupp har högre kriminalitet än majoritetsbefolkningen. Här kompliceras genast bedömningen av om det är fråga om diskriminering av att vår intuition tycks säga att sanningshalten faktiskt spelar roll. Vi är i alla fall mer benägna att betrakta ett negativt faktueellt påstående om en grupp som diskriminerande om vi bedömer det som falskt än om vi bedömer det som sant. Samtidigt gäller samma iakttagelse som ifråga om framställningar av individer. Om negativa generaliseringar ständigt görs, på bekostnad av neutrala och positiva generaliseringar i diskursen, är detta diskriminerande oavsett sanningshalten i beskrivningarna. Problemet med sanningshalten rör alltså bara enstaka talhandlingar eller texter där generaliseringar görs. Här verkar den bästa lösningen vara att betrakta som nedvärderande uttalanden eller texter där påståenden görs som inte kan underbyggas med någon grad av trovärdighet eller där det finns andra kända fakta som talar emot och som inte redovisas.

Tabell 3 sammanfattar resonemanget om i vilka fall beskrivningar – tillskrivande av egenskaper eller påståenden om beteende – är diskriminerande.

Hittills har jag talat om benämningar och beskrivningar. Jag vill också peka på den mångfald former som beskrivningar kan ta sig. De kan skilja sig i hur explicita eller implicita de är och de kan framställas bokstavligt såväl som metaforiskt.¹⁴

Slutligen kan nedvärdering på diskursiv nivå skapas genom *associationer* utan att benämningar eller beskrivningar är nedvärderande. Dessa associationer kan i sin tur skapas med många språkliga medel. Redan nämnt är när omnämnandet av individer eller grupper är exkluderade i neutrala eller positiva sammanhang men förekommer i skildringar som för problem av olika slag. Detta kommer till uttryck som ett mönster i en diskurs. Men negativa associationer kan också skapas i enstaka texter. Jag ska avsluta genomgången av olika former av nedvärdering med ett sådant exempel, hämtat från folkpartiets integrationspolitiska program inför valet 2002. I stor font på sidan 2 står att läsa:

I Sverige ska den som kan försörja sig själv.
I Sverige får barn vara barn.
I Sverige har kvinnor samma rättigheter som män.

Här görs inga uttryckliga påståenden om grupperna ”invandrare” eller ”svenskar”. Meningarna kan läsas både som påståenden om hur situationen faktiskt är i Sverige och som normativa uttryck för hur vi i Sverige vill ha det. Men de måste läsas mot den fond som resten av programmet utgör. I programmet finns en grupp som står i centrum och hela tiden relateras till Sverige och det svenska, en grupp som omnämns mer än 70 gånger och kallas ”invandrare”. Denna grupp fås att stå för det negativa beteendet att inte försörja sig själv fast man kan o.s.v., utan att explicita påståenden med denna innebörd görs. Hade sådana gjorts hade författarna också varit tvungna att specificera vilken typ av generalisering som avses. Nu vet man inte om man anser att det är vissa, många eller de flesta ”invandrare” som står för dessa negativa beteenden eller i vilken utsträckning även ”svenskar” ägnar sig åt dem.

Objektifiering

Med objektifiering avses att människor i ett eller annat avseende behandlas som om de vore ting. Enligt Martha Nussbaum (1999: 218) finns ett antal olika sätt på vilka människor kan behandlas som ting. Dessa blir mycket ofta moraliskt problematiska. Bland dessa kan nämnas *instrumentality*, att människor behandlas som om de enbart vore verktyg för andra människors syften. En annan form är enligt Nussbaum *denial of subjectivity*, vilket innebär att människor förnekas sin subjektivitet i bemärkelsen att de behandlas som om de saknade egen vilja och egna önskemål, känslor och behov.

Objektifiering blir till negativ särbehandling, när det föreligger en maktasymmetri, så att en part kan objektifiera en annan medan den andra parten inte har samma möjlighet. Att människor objektifieras i bemärkelsen att de behandlas som verktyg för andras syften är t.ex. en vardagssituation: alla använder vi andra människor i privatliv och arbete för att uppnå olika mål. Men så länge de objektifierande relationerna är nå-

14 För en analys som visar hur den grupp som vid tiden kallades ”utvecklingsstörda” nedvärderas genom de metaforer som används men inte i det bokstavliga språkbruket, se Bergström & Boréus 2005: 369-370, 421-423.

gorlunda ömsesidiga är det inte fråga om negativ särbehandling. Slavägarklassen som använder slavarnas arbetskraft som verktyg för att främja sina egna ekonomiska intressen är däremot ett reodlat exempel på diskriminerande objektifiering.

Objektifiering har språkliga såväl som icke-språkliga uttryck. Objektifieringens diskursiva uttryck består i att människor diskuteras som om de vore ting. Här kan olika typer av talhandlingar vara aktuella. Jag har funnit det centralt att analysera argumentation, men även beskrivningar kan uttrycka objektifiering.

Fallet med de "sinnesslöa" på 1930-talet ger övertydliga exempel. Den parlamentariska debatten i steriliseringsfrågan präglades starkt av *denial of subjectivity*, d.v.s. de "sinnesslöa" diskuterades som om deras egen vilja och deras behov inte spelade roll. För att undersöka denna aspekt systematiskt har jag strukturerat upp debatten i ett antal viktiga teser och de argument som framfördes för och emot dessa i enlighet med vanliga sätt att strukturera upp argumentationer på (Toulmin 1958; Naess 1992). Frågan har då gällt i vilken utsträckning man i argumentationen vägrade in behov etc. hos dem diskussionen i första hand gällde, de "sinnesslöa".¹⁵

Enigheten om att det var nödvändigt att införa en steriliseringslag var närmast total i debatten, varför inga riktiga argument emot framfördes. Bland argumenten för behovet av en lag fanns det rashygieniska:

...måste det dock för staten framstå såsom en angelägenhet av vikt att om möjligt söka förhindra de psykiskt defektas fortplantning. Denna fråga har också blivit beaktad inom vårt lands äktenskapslagstiftning. (...) Dessa bestämmelser hava åtminstone till väsentligaste mån tillkommit i rashygieniskt syfte.¹⁶

Det rashygieniska argumentet var dock också ifrågasatt eftersom man var osäker på ärftlighetsgången för "psykisk undermålighet". Däremot ifrågasattes aldrig en av de premisser (*warrant* hos Toulmin) som gjorde det rashygieniska argumentet till ett argument för en steriliseringslag. Den premiss som gör att sterilisering bör vidtas av rashygieniska skäl, under förutsättning att det verkligen leder till att de "sinnesslösas" antal i befolkningen nedbringas, är att sådana personers existens är av ondo. I hela materialet beskrivs de som en börda för samhället och sin närmaste omgivning:

Förefintligheten av fysiskt och psykiskt undermåliga individer i större utsträckning är för samhället en börda i mer än ett hänseende. Dyliga individer äro i regel alls icke eller föga samhällsnyttiga samt måste merendels försörjas på det allmännas bekostnad och förorsaka därigenom samhället avsevärda kostnader. Genom den tillsyn och vård, varav de ofta äro i behov, binda de även mycken arbetskraft; och äro de även i övrigt på mångahanda sätt till tunga och obehag för sina anhöriga och omgivningen.¹⁷

15 Det material som analyserats består av alla centrala dokument som rörde steriliseringsfrågan i den parlamentariska debatt som pågick från och till 1922 till 1934: utredningar, motioner, propositioner, protokoll från debatten i Riksdagens båda kamrar m.m.

16 Andra lagutskottets utlåtande nr 24, 1922 om Alfred Petréns m.fl. motion om införandet av en steriliseringslag, s. 12-13.

17 Andra lagutskottets utlåtande nr 24, 1922, s. 12.

Viktigare än det rashygieniska argumentet i debatten var dock ett argument som vid tiden kallades "socialt" och som handlade om att "sinnesslöa" inte klarade av sin föräldraroll, vilket ledde till att samhället måste omhänderta barnen.

Argumentationen för att det behövdes en steriliseringslag utgick med andra ord från vad som sågs som samhälleliga behov av att minska andelen "sinnesslöa" i befolkningen eller åtminstone minska andelen "sinnesslöa" föräldrar. I en icke-objektifierande debatt skulle man förväntat sig att vissa viktiga motargument som just tog hänsyn till de "sinnesslösas" egna känslor och behov vägdes in, bland dem det lidande som steriliseringen kunde tänkas leda till, den frihetsinskränkning det handlade om, samt det hot mot de berördas integritet som man skulle kunna tolka lagen som. Det görs nu i ett fåtal sammanhang antydningar i denna riktning, men dessa tas inte på stort allvar i debatten och de framförs aldrig som argument mot lagens instiftande.

Jag har också analyserat andra delar av argumentationen kring lagen och dess utformning. Resultatet är detsamma: argumentationen inrymmer nästan inte alls hänsynstagande till dem som skulle steriliseras. Annan forskning tyder på att även debatten i en vidare samhällelig sfär, bland jurister (Runcis 1998), läkare (Lynöe 2000) och delar av kvinnorörelsen (Levin 1997) var praktiskt taget helt objektifierande i denna mening.

Genomgången av argumentationen tyder inte på att de "sinnesslöa" användes eller diskuterades som verktyg på så sätt som slaven. Verktyg är värdefulla föremål men det slags ting som de "sinnesslöa" snarare framställdes som var avfall, till och med hotfullt avfall (som atomsopor om nu sådana hade funnits vid tiden). Men i vetenskapliga studier, utförda av läkare och psykiatriker, fick de utgöra verktyg för sökande av kunskap (om läkare och psykiatriker ibland var studieobjekt för de "sinnesslöa" lämnade detta i så fall inga avtryck i det offentliga). I texter från tiden framställs de också på så sätt. Troligen bidrog objektifieringen i diskursen till det s.k. sockerförsöket, som beslutades av Sveriges riksdag i slutet av 1930-talet och genomfördes under 1940-talet. I ett försök att samla information om sambandet mellan sockerkonsumtion och karies gavs olika grupper på en anstalt för "idioter" olika slags föda och inverkan på tänderna studerades. Vissa grupper fick konsumera stora mängder socker, upp till 24 kolor samt vetebröd och sackaroslösning, varje dag. Försökspersonerna hade inte gett sitt medgivande till att delta i experimenten. Studien pågick i flera år och det förefaller som om försökspersonerna inte fick tandvård förrän mot slutet av perioden eller efter avslutat experiment (Frykman 1998).

Förslag som pekar mot icke-språklig negativ särbehandling

Förslag som pekar mot, eller understödjer, orättfärdig negativ särbehandling som inte enbart är språklig, är en viktig form av diskursiv diskriminering därför att den just är så nära förknippad med icke-språkliga praktiker. Den typ av talhandling som är aktuell är främst argumentation. Begreppet kan operationaliseras till sådan behandling som är specifik för en viss grupp och som skadar dess medlemmar psykiskt, fysiskt eller socialt och detta inte kan rättfärdigas. Här är det viktigt att påpeka att analysen måste göras från diskursens utsida. Det är sällan den behandling som föreslås fram-

ställs som om det skulle röra sig om negativ särbehandling. Gör den det framställs den ändå inte som *orättfärdig*.

I de följande exemplen lämnar jag den tragiska behandlingen av de "sinnesslöa" under 1930-talet och förflyttar mig först till nutida offentlig debatt om "invandrare". Här är förslag till negativ särbehandling förmodligen inte speciellt vanliga. Inför valet 2002 återfinns de i Sverigedemokraternas valmanifest som bl.a. föreslår att invandrare som inte anpassat sig till det svenska samhället ska utvisas om de inte behöver skydd som flyktingar och att icke-medborgare som inte kan försörja sig själva ska skickas tillbaka till sina ursprungsländer. Att dessa förslag drabbar en viss grupp invånare men inte majoriteten är självklart, d.v.s. att de är förslag till negativ särbehandling. Även ett annat förslag i programmet, nämligen att det ska bli svårare att få invandra med anledning av att man har släktingar i Sverige, särbehandlar negativt en svensk grupp, nämligen just de personer som har invandrat och har många av sina släktingar boende utomlands. Sverigedemokraterna skulle naturligtvis hävda att denna negativ särbehandling var rättfärdig.

Men inte bara vilken negativ särbehandling som kan anses rättfärdig, utan även vad som *är* negativ särbehandling, kan vara kontroversiellt. I vissa fall är en praxis så vedertagen att det inte är förrän i efterhand, utifrån andra diskurser, som åtgärden kan betraktas som negativ särbehandling. Ett exempel är de pedagogiska metoder som användes i undervisningen av döva barn ända fram till 1970-talet. Överallt där döva umgås används teckenspråk: att använda synliga tecken istället för ljud är det naturliga sättet att kommunicera för den som inte hör. Ändå användes den s.k. talmetoden i dövundervisningen under många decennier i Sverige. All undervisning skedde på talad svenska och de elever som använde teckenspråk med varandra kunde till och med bestraffas. Detta innebar att en mycket stor del av skoltiden ägnades åt träning i läppavläsning och tal. För de flesta döva blir både förståelsen av andras tal och förmågan att göra sig förstådd med tal mycket mer begränsad än för en hörande person. En person som lär sig teckenspråk som sitt första språk blir däremot lika flytande på detta som en hörande person som har ett talat språk som modersmål. Följden av att de döva barnen inte fick använda teckenspråk var ofta både sämre språkinlärning över huvud taget och sämre kunskap i olika skolämnen. Det första berodde på att de inte fick lära sig sitt "naturliga" språk från början och inte utveckla det i sin utbildning. Det andra berodde både på att så stor del av skoltiden måste användas för träning i tal och läppavläsning att andra skolämnen fick stryka på foten och att barnen ofta hade svårt att hänga med på de talade lektionerna.

Numer är teckenspråk officiellt modersmål för dem som föds döva i Sverige och all undervisning sker på teckenspråk. Den officiella synen har svängt och användandet av talmetoden framstår nu som förtryckande. Jag bedömer den som en form av negativ särbehandling: de hörande barnen fick ju utbildas på det språk som var deras naturliga. Men under den tid som talmetoden härskade i utbildningen framställdes den i offentligheten som det naturliga och icke ifrågasatta sättet att bedriva utbildning. Detta kallar jag **normalisering** av en negativ särbehandling och betraktar den som en typ av förslag som leder mot negativ särbehandling, trots att inget föreslås här: talhandlingen är inte argumentation.

Därmed har jag presenterat typologins olika delar och ska avsluta med en diskussion av dess användbarhet.

Typologins användbarhet

En invändning mot att typologin skulle vara meningsfull är att den är skapad utanför de diskurser den kan användas för att analysera, vilket kan ge upphov till historielösa tolkningar som inte har att göra med de diskurser det gäller. Begreppet diskriminering används för att undersöka även diskurser inom vilka föreställningen om diskriminering inte ens var formulerad. Men för att kunna bedriva någon form av idé- eller ideologikritik, eller *CDA*, kritisk diskursanalys, måste man förflytta sig utanför diskursen för att hävda att det hade kunnat vara annorlunda, att det finns andra tänkbara framställningar som är minst lika rimliga som de man pekar på i en bestämd diskurs.

Men trots att analysinstrumentet är skapat utanför diskursen (eller snarare i en annan diskurs än de analyserade) bör *tolkningar av språket* ske inomdiskursivt. Ett exempel jag givit är ordet "idiot": jag hävdar nu att det var nedsättande även på 1930-talet, men utifrån en argumentation byggd på andra inslag i 30-talsdiskursen och inte utifrån innebörden och användningen av "idiot" nu.

Jag menar alltså att en historielöshet i bemärkelsen att analysverktyg (i detta fall typologin över diskursiv diskriminering) används på diskurser där de är främmande kan vara legitima utifrån ideologikritiska (och kanske även andra) syften. Däremot är det viktigt att tolkningen av språket i de analyserade texterna sker inom diskursens tolkningsramar. Annars har man misslyckts med att förstå diskursen på ett semantiskt plan.

Typologins användbarhet ligger framför allt i att den underlättar synkrona och diakrona jämförelser. Den aspekt av diskriminering som tar sig språkliga uttryck är en viktig del av diskriminerande praktiker i olika samhällen och det finns behov av att kunna följa trender och fluktuationer i den diskursiva diskrimineringen av olika grupper i offentlig debatt. När det gäller ett fall av diskursiv diskriminering som diskuteras i denna artikel, den som riktas mot personer som kategoriseras som "invandrare" i modern svensk offentlig debatt, saknas fortfarande överblick över de senaste decenniernas utveckling. En del forskning (Brune 1996), liksom noggranna journalistiska undersökningar (Tamas 2002) indikerar att sådan diskriminering fluktuerat under senare decennier, med en topp i början av 1990-talet. En del forskning pekar svagt åt en gradvis försämring av klimatet under de senaste 30 åren, men överblick saknas alltså fortfarande. Likaså skulle systematiska jämförelser mellan länder och regioner vara mycket värdefulla.

Typologin lämpar sig inte för hård kvantifiering. Man kan exempelvis inte meningsfullt räkna antal exkluderingar i ett visst tidningsmaterial. Önskar man i första hand kvantifiera behöver man en innehållsanalytisk metod som bygger på räkning av vissa enheter, t.ex. ord. Men som jag visat ovan är de språkliga uttryck som t.ex. exkludering och nedvärdering kan ta sig mycket varierade och analysen bör också vara öppen för nya uttryck av dessa grundformer. Stor del av analysen måste därför ligga på den semantiska nivån. Ingen programvara skulle exempelvis räcka till för den analys av objektifiering i diskurs som demonstrerats ovan.¹⁸

Typologin utgör ändå ett instrument för jämförelse som bör kunna användas med gott hopp om intersubjektivitet i bedömningar. Tolkningsosäkerhet, liksom osäkerhet om när något lämpligen bedöms som negativ särbehandling, kommer att uppstå i vissa fall. Det är dock priset som måste betalas om man inte är beredd att sortera bort mycket stor del av den semantiska information som ryms i texter och som spelar stor roll för de människor som lever med och i diskurserna.

Som avslutning vill jag återvända till artikelns inledande citat. Det exemplifierar de olika grundformerna av diskursiv diskriminering, antingen genom att uttrycka dem eller genom att utgöra ett inslag i en diskriminerande diskurs. De som citatet i första hand handlar om, de "sinnesslöa", ges inte röst någonstans i det genomgångna materialet så citatet är typiskt för denna exkludering av röster. Nedvärderande beskrivningar av dessa människor vars omvårdnad sågs som en belastning för samhället och uttryck som "mindervärdiga" förekommer i citatet och genomgående i materialet. Citatet ger också en hänvisning till det starkt objektifierande inslaget i diskursen där behandlingen av de "sinnesslöa" nästan enbart diskuteras utifrån ett förment samhällsintresse och där deras egna önskningsar, behov och känslor praktiskt taget helt hålls utanför kalkylen. Den sista meningen i citatet, "Det nämnda samhällsintresset motiverar ett aktivt ingripande", antyder att förslag som skulle peka mot icke-språklig negativ särbehandling följer i denna SOU och formuleras i debatten som helhet.

Man kan ana av citatet att de "sinnesslöa" också är distanserade i diskursen och att de av författaren till citatet framstår som djupt annorlunda den grupp han själv räknar sig till (troligen de "kulturbärande samhällselementen"). Denna aspekt är också påtaglig i diskursen. Det finns en hel rad fasta benämningar, varav flera av dem substantiv, som används i många sammanhang för att beteckna de personer det gäller: idiot, imbecill, sinnesslö osv. Men framför allt beskrivs de "sinnesslöa" genomgående som avvikande intellektuellt, fysiskt och moraliskt.¹⁹

---

18 Därmed inte sagt att programmen blir överflödiga. De kan vara till nytta för att identifiera de texter och textstycken som är lämpliga för noggrannare analys. Konkordanslistor (som visar i vilka sammanhang olika ord förekommer i bestämda textmängder) kan vara till hjälp i analysen av hur olika grupper associeras med vissa negativt värderade fenomen. Ordräkning kan ge upplysning om i vilken utsträckning nedsättande benämningar används osv.

19 Jag vill tacka seminariet i politisk teori vid statsvetenskapliga institutionen i Stockholm för initerade synpunkter på en tidigare version av denna text.

Referenser

- Austin, J L, 1975. *How To Do Things With Words*. (red Urmson, J O & Sbisà, M). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Banakar, R, 1993. Det offentliga samtalet om etnokulturella frågor, *Häftet för kritiska studier* 1-2.
- Bergström, G & Boréus, K, 2005. *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Blommaert, J & Verschueren, J, 1998. *Debating Diversity: Analysing the discourse of tolerance*. London, New York: Routledge.
- Boréus, K, 2001. Discursive Discrimination and Its Expressions, *Nordicom Review*, Vol. 22, 2.
- Brune, Y, 1996. *Svenskar, invandrare och flyktingar i rubrikerna*. Arbetsrapport nr 63. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Brune, Y, 2004. *Nybeter från gränsen. Tre studier i journalistik om "invandrare", flyktingar och rasistiskt våld*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Flowerdew, J, Li, D C S & Tran, S, 2002. Discriminatory news in discourse: some Hong Kong data, *Discourse & Society* Vol. 13(3).
- Frykman, E, 1998. Sockerförsöket, *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 64.
- Hartsock, N C M; 1987. The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism, i Harding, S, (red) 1987. *Feminism and Methodology*. Indiana: Indiana University Press, Open University Press.
- Lakoff, G, 1987. *Women, fire, and dangerous things*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Levin, H, 1997. *Kvinnorna på barrikaden. Sexualpolitik och sociala frågor 1923-36*. Stockholm: Carlsons.
- Lynöe, N, 2000. Rasförbättring genom sterilisering. Ett försök att värdera dåtidens handlingar. En studie av Svenska Läkaresällskapets skrifter 1920-1974, *Svensk Medicin* 68. Stockholm: Svenska Läkaresällskapet.
- Macrae, C N, Stangor, C & Hewstone, M, (red) 1996. *Stereotypes and Stereotyping*. New York, London: The Guilford Press.
- Naess, A, 1992. *Empirisk semantik*. Solna: Almqvist & Wiksell.
- Nussbaum, M, 1999. *Sex & Social Justice*. New York: Oxford University Press.
- Polite, O, 1998. För en ny journalistisk strategi, i Brune, Y, (red) 1998. *Mörk magi i vita medier. Svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Qvist, PO, 1995. *Folkhemmets bilder. Modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*. Lund: Arkiv.
- Reisigl, M, & Wodak, R, 2001. *Discourse and Discrimination: Rhetorics of racism and antisemitism*. London, New York: Routledge.
- Rodgers, G, 1995. What is special about a social exclusion approach?, i Rodgers, G, Gore, C & Figueiredo, J B, (red) 1995. *Social Exclusion: Rhetoric Reality Responses*. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Rosch, E, 1978. Principles of Categorization, i Rosch, E & Lloyd, B, (red) 1978. *Cognition and Categorization*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum.
- Runcis, M, 1998. *Steriliseringar i folkhemmet*. Stockholm: Ordfront.
- Searle, J R, 1996. *The Construction of Social Reality*. London: Penguin Books.
- Smith, D E, 1987. Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology, i Harding, S, (red) 1987. *Feminism and Methodology* Indiana: Indiana University Press, Open University Press.
- Tamas, G, 2002. *Lasermannen: en berättelse om Sverige*. Stockholm: Ordfront.

- Todorov, Z, 1999. *The Conquest of America: The question of the Other*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Toulmin, S, 1958. *The Uses of Argument*. London: Cambridge University Press.
- Tuchman, G, 1978. The Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media, i Tuchman, G, Kaplan Daniels, A & Benét, J, (red) 1978. *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*. New York: Oxford University Press.
- van Dijk, T A, 1993. *Elite Discourse and Racism*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE.
- von Feilitzen, C, 1978. Barn, ungdomar, vuxna och äldre i TV, i Nowak, K, Strand, H, Andréni, G, Ross, S & von Feilitzen, C, (red) 1978. *Folket i TV. Demografi och social struktur i televisionens innehåll*. Stockholm: Centrum för masskommunikationsforskning, Stockholms Universitet.
- Åhlund, A, 1995. Lilla Aktuellt's förkrympta världsbild. Brott och bruk av kulturella koder, *Kulturella perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift* 4.